

LaTó

2012. november
XXIII. évfolyam
11. szám

DOKUMENTUM

Hogyan lettem én zsidó? ■ 68

FÓRUM

KORPA TAMÁS – PORCZIÓ VERONIKA:

Verhovina-network ■ 73

SÉTATÉR

SZABÓ ESZTER:

Hasonmás – motívum Orhan Pamuk *A fehér vár* című regényében ■ 84

NÉZŐTÉR

BODÓ MÁRTA:

Emlékek egy valamikori színházról ■ 89

TÉKA

MAKKAI KINGA:

Közelebb a titokhoz (Szabó T. Anna gyermekversei) ■ 92

UNGVÁRI LÁSZLÓ ZSOLT:

Visszaút – Damaszkusz felé ■ 95

GÁL ANDREA – PAPP ATTILA ZSOLT:

Klikkrec (Umberto Eco: *A prágai temető*) ■ 100

DELEATUR

MIHÁLYCSA ERIKA:

Őrleszk ■ 104

TALÁLT VERS

ADY ENDRE:

A hőkölés népe ■ 109

MELLÉKLET

A LÁTÓ SZERKESZTŐI A VAJDASÁGBAN (Plakát)

WWW.LATO.RO

archívum / szerzők / hírek / Látó Színpad – képek / linkek /
szemle / Látó-repertórium

Korpa Tamás – Porció Veronika

VERHOVINA- NETWORK

„van az olvasásban valami, ami fölött nincs hatalmam”
(Italo Calvino)

Bodor Ádám harmadik regényének (*Verhovina madarai*) eddigi kritikai fogadtatása néhány jól azonosítható (és jól artikulált) interpretációs szólam mentén bontakozott ki; összefoglalva és aktualizálva a Bodor-olvasás korábban kidolgozott gazdag szempontrendszerét az új műre. A *Sinistra körzet* (1992), *Az érsek látogatása* (1999) és a *Verhovina madarai* (2011) észlelhető felszíni hasonlóságainak, kombinációinak (például az emberi lét és az animalitás sajátzerűségeit kontamináló képalkotás; az elbeszélői horizont ütemtelen váltása; /pszeudo/militáris hatalmi struktúra és az egyén viszonya; a regényszereplők és helynevek multikulturalitása)¹ rögzítése mögött mintha konszenzusos recepció szándék állna. Olyan szándék, mely a rögzítésnél megmarad, és az új regény világképzésének szegmentumait egyből valami *ismerttel* (a *Sinistra* és az *Érsek* működésmódjával) kívánná azonosítani, és a lehetséges különbségeket is ebből az *ismert* horizontból leírni.² Az *ismerős* és az *új* horizontja közötti közvetítés pedig kulcskérdés Bodor Ádám 2011-es opusa kapcsán, amelynek epikai imaginációja rafináltan átírja a korábbi két regény világtapasztalatát (a különféle, fentebb számba vett tematikus-motivikus kölcsönzések ellenére). Jelen írás fő kérdésfeltevése – ezekből következően – az elvárás és tapasztalat távolságát fürkésző olvasói figyelem alakulására irányulhat. A regény esztétikai kommunikáció-képességének jellegzetességeivel, valamint önreflexivitásának alakzataival komolyabban számoló olvasatok nagyon is „beszédessé” tehetik a *Verhovinát*, (és visszamenőleg is) az egyre nehezebben megszólítható életművet.³ Ezért is tekintjük a regény köré fonódó diskurzus néhány izgalmas megállapításának elismétlését kiindulópontunknak.⁴ Ezen túl olvasatunk csupán megjegyzéseket fűz a mű textúrájának (eddig talán nem kellően artikulált) network-jellegéhez.

Jablonska Poljana és környéke az az imaginárius hely, amely által és alapján bontakozik ki a könyvet uraló hangulatiság, temperamentum. Olyan mikrovilágról van szó, amely több irányban hermetikusan zárt (elszigeteltnek tűnő) szerkezetként működik. A külső szemlélő számára különös terekben irracionális interperszonális viszonyok épülnek ki: (egy vélt) militáns hatalom (nyelvei, szimbólumai, tárgyai,

aurája) és e hatalom emlékezetét (nyelvét, szimbólumait, tárgyait, auráját) fenn tartó, a mindennapi létszemléletbe – azt odaértettként beszámító – közösség között. Bodor mintha felfüggesztené a szokványos logika itt és mostját és következmény-elvárásait. A regény elvágja a logikai egyértelműségeket (legalábbis az olvasó elvárásait). A hatalmi mechanizmus önfelszámolódása, az irányítók és irányítottak között elmosódó határok, a kiszámíthatatlan érdekek hálói működnek – a szereplők (például Anatol Korkodus brigadéros, Adam, az elbeszélő, Nikita, az egyetlen Verhovinán született furcsa lélek vagy az önmagát felgyújtó fogadós, Edmund Pochoriles) pedig megrettentő rafinériával foglalnak helyet e hálóban. Néhány példával és citátummal illusztrálhatjuk Verhovinát ebből a szempontból: az iskolás gyerekekbe áramot vezető Augustin-házaspár története ugyanazzal a természetes-séggel simul e világba, mint az ifjú Daniel Vangyeluk érkezése („Mi a fene. Csak nem rám vársz? Úgy volt, hogy csak holnap jövök. / Anatol Korkodus megérezte, hogy ma érkezel.” 8.), illetve Klara Burszen sorsának jóslata („Klara Burszen szerelmi ábrándjától eltelve, egy beszercei magyar katonatisztre várt, aki a jövődőlés szerint hamarosan érte jön lóháton, maga elé ülteti, és ellovagol vele a hegyeken túlra, Transszilvániába. Ahogy Aliwanka varrónő megjósolta neki. Aliwanka cernából jóslott, cernagombolyagból, tudott homokból is, de leginkább vízből, a folyóvíz örvényeiből, a pocsolyákon gyűrűző esőcseppekből, ködből, felhőkből. És persze nyálból, verejtékcseppekből, Klara Burszennek pedig pergő könnyyeiből is.” 115.). Menetrend nélkül járó vonatok, az archaikus, rituális szemlélettel rokonítható jellemek, a modern technikai eszközök (stihl fűrész, kvad, vonat) és a nyugtalanító hatalom, azaz a hatalomtól való félelem hatalma által meghatározott szellemiség alkotja Verhovina összetételét. Úgy tűnik, mintha ambivalens (összehangzás értelmében vett) összhang alakulna ki a természettel, az állatvilággal azonosulásig fokozódik a beágyazottság (Delfina téli álmot alszik, Roswithát állatként kezelik). Az idegenek megjelenését gyanús változások lehetőségeivel kapcsolják össze, jellemzésükben gyakran funkcionálnak hasonlítottként állatok, állati attribútumok: „Daniel Vangyeluk, orra előtt a lehelet gomolygó párájával, mint egy kutya, akit gazdája a bolt elé kötött, engedelmesen állt a küszöb előtt. Keze a zsebében, egyik csupasz lábfeje a másikon [...] Ahogy állt ott lehorgadt fővel, és mint a lovaknak, kétféle gőzcsóvák törtek elő az orrából” (13.).

A regény alapkaraktere kiegészül egy – a korábbi összefüggéseket is újraolvasásra készítő – éles vonással, mely a kanonizált olvasásmódot a létértelmezés és a nyelvhasználat többértelműségének irányába mozdítja el. Az egyén–hatalom, közösség–hatalom, közösség–idegen, hatalom–idegen oppozicionális viszony szélesítésének (és átjárhatóságának) elvi lehetősége zavarba ejti az olvasó elidőző jellegét. Lengyel Imre Zsolt vélekedése szerint a „Verhovina madarai radikálisan eltérő hatalomfelfogást mozgósít. Ennek legszembetűnőbb jele, hogy a korábbi egyenmű uralkodó rétegek helyett – a Sinistrában pl. mindenki ezredes – burjánzó hierarchia veszi át”.⁵ A fenti kontextusból levonható kérdések újabb kapcsolódások eltérő konfigurációit rajzolhatják ki: vajon egyetlen monolit, homogén hatalmi

struktúráról, annak különböző érdekszféráiról van szó, vagy egymással rivalizáló befolyási övezetek küzdelméről Verhovinán? Meddig terjed az egyes ágak intervenció teljesítménye? Mit mondhatunk el az egyes szereplők (pl. Adam, Pochoriles, Korkodus, Damassin Nikolsky) pozícionáltságáról, milyen érdekek kiszolgálói? Lehetséges-e az érdekszférák közti átmenet, „amelynek nyomán bárki is a kiismerhetetlen hatalmak ágensévé válhat átmenetileg, majd visszatérhet a hatalomtól független civil szerepkörébe, úgy, hogy egyik sem tekinthető az ő *voltaképpen* pozíciójának?”⁶ A többismeretlenessé váló relációk túlmutatnak az ellenőrizhetővé és megkülönböztethetővé alakítható verhovinai-idegen (vándor, kém, betolakodó) dichotómián, amennyiben a gyanú és kétség mintázatai a legbensőbb és legszorosabb verhovinai körökben is érvényesülnek egymással szemben.⁷ A verhovinaiak retorikájukat és interperszonális viszonyaikat illetően óvatosak, távolságtartók, hezitálók. Mintha differenciált nyelvjátékok ismerői és reprezentálói volnának a centrális nyelvhasználat mellett. Talán nem arról van szó, hogy a zárványszerű, diszkontinuus hely kirekeszti a hatalom kötelező és automatikus retorikáját egyfajta önvédelemként, és ekként jelent védettséget (saját) elszigeteltsége a külvilággal szemben. A külvilág az idők során folyamatosan „belekeveri” (mégoly inherens) retorikáját Verhovina nyelvbe. Ebből a keveredésből jön létre egyfajta közös kommunikációs csatorna: az érintkezés tisztázott játékszabályokkal dolgozó nyelve.

Az idegen (pl. Nikolsky, Kotzofan pópa) – aki nem részesül ebből a központosított diskurzusból, potenciális veszélyt jelenthet (a kialakított rend épségének felbomlását) a központosított diskurzust használók egy részének (addig, míg ki nem derül – ha kiderül egyáltalán –, hogy mely verhovinai érdekcsoportokhoz érkeztek vagy érzékelhetnek, esetleg). Az idegenek (akik különféle nyomokat hagyva kikopnak a regény diegetikus teréből) percipiálásakor rendre máshová kerülnek az érzékelés pontjai: verbális interakciók helyett az idegenség érzékelhetőségének és az egyediségről való megbizonyosodásnak a módjával például az idegen test szagának azonosítása és ruhájának érintése kínálkozik: „Tudtam én első pillanattól, miféle ember maga. Amint megéreztem magának azt a bogárszagát” (182); „De most valamiért künn hagytál. / Nem akartam, hogy Irina Nyegrutz megérezze a szagod. / Tegnap óta úton vagyok. Biztos van egy kis vonatszagom. / Semmiféle vonat-szagról nem beszéltem” (11); „Hogy a nevük Demján és Kozma, szerzetesek és gyógyítani jönnek Verhovinára. Itt bérelnek majd szobát, a fogadót el nem hagyják, csak kerítésekre ragasztott, szélben lobogó kis cédulákon hirdetik magukat, hogy rendelkeznek reggeltől estig, fogadják a betegeket. Aliwanka szerint sápadtak, avas szagúak, bőrük nyirkos. Hm. Olykor mintha lehelet párája hullámszana végig az emeleti ablakon” (31). A központi nyelv használata leplez, elfedi a benne résztvevők sajtászerűségeit, egyúttal azonban arcot és hangot is ad, szereplehetőségeket utal ki nekik már ebben az új, általa képviselt diskurzusban. Különös jelentőséggel bírhat a diskurzussértés eseménye – a szolgáltatott (igénybe vett) nyelv és az általa beszélt szubjektum feloldhatatlan idegenségének jele: az elszólás, félremondás, csere. Az állatorvos regénybeli megnevezésére hol a Svantz, hol a Krantz név

szolgál, a Jablonska Poljana közeli nőtelep megidézése Nikolina és Kolina közt váltakozik, Damasskin Nikolsky nevéhez pedig időnként a talányos püspöki prokurátor, máskor a közegészségügyi prokurátor tisztség társul; Balwinder Zsedu Babát Zsedu Bubaként idézi meg egy Adammal folytatott dialógusban.⁸ A megnevezés következtetlenségei mintha egy-egy nyelvjáték-közösség (érdekszféra) dialektusaként épülne be a központi beszédrendbe. A permanens szereplői tapogatózás, sorok közt olvasás, dekódolás, figyelés, fürkésző szokásrend prózanyelvi reflexiói és elemi retorikai képletei között tarthatók számon a kihagyás, sorrendcsere, átírás, ismétlés különböző változatai, amik által a narratíva a haladás, a folytonosságon esett szakadás eseményeit állítja elő (és előtérbe). A többértelműség, feltételesség, zavar motívumainak illusztrálására hozhatunk néhány példát: „Én mindig azt hittem, te voltál az, Pochoriles. Mondd meg, ha tévedek. / Szóval te azt gondold. Mért nem szóltál nekem erről soha? / Gondoltam, miért szólnék, biztos te is tudod” (204); „Valaki gondoskodik rólunk azzal, hogy tőlünk ezt a sok hasznavehetetlen dolgot megveszi. De egy napon, ha már nem kellünk neki, abba fogja hagyni. Soha nem fogjuk megtudni, ki volt, és mit akart” (228); „Biztos, hogy csak a halakért jöttél? / Mondtam. A fogadónak sürgős a dolog, olvad a jég, amit direkt a halaknak hozatott a hegyekből. A pópa pedig nem tudott jönni. / Mert jobb, ha most megmondod, ha lenne valami egyéb ok is” (160).

A hézagosság narratív képletének kettősségét a regény nyelvének erőteljes figurativitása és retorizáltsága, valamint a szereplői közlések redukáltsága és helyenkénti hiperinformatív bőbeszédűsége jelenti. A regény hangsúlyosan irodalomként szituálja referenciális környezetét: szembevetendő tapasztalat a nevek poétikussága, a szóválasztás érzékisége, a szöveg gasztronómiai rétegzettség. Gyakran lehet az az érzésünk, mintha egy-egy szó, fordulat, szerkezet „kedvéért” gyűrűznének a rendkívül érzéki, helyenként a határokig vitt, elviselhetetlenségig szenvtelen mondatok. Olyan hatást hoznak létre, mintha a szövegek egyetlen pontját érintve, a teljes struktúra rezgésbe jönne, a rezgés végeztével pedig a struktúra részletei eltérő módon csillapodnának le. Az ellipszisek, kihagyások, elhallgatások, lehallgatások, a narrátori közlések és regényepizódok „hitelét” kikezdő (nem-identikus) ismétlések, variációk a gyönyörűséges bizonytalanság leplével vonják be a *Verhovinát*.⁹ Koincidenciák létesülnek. „Határozatlan és hiányzó alanyok, megnevezetlen tárgyak, szenvedő szerkezetek apró likacsái lepik a szereplők mondatait, s e kis nyílásokon, akár tésztaszúron a víz, éppen az információ (számunkra) legfontosabbnak tűnő) része csurog ki.”¹⁰ A szereplők (Svantz, Krantz, Nikolsky), helyszínek (Nikolina, Kolina), parafrázált történetzsalak egyértelmű vonatkozathatóságát kibillentő szövegszervezés heteronóm jelentésintenciói megszüntetik egy lehetséges egyetemes értelmezési kulcs működését. Érdemes még egy mozzanatot diszkurzív térbe vonnunk: a létesülő szövegmintázat rengeteg cselekményszálát, mikrotörténetet közöl. A cselekményelemek sűrűségüknél és súlyuknál fogva idővel egymást törölő felületekké válnak a befogadásban. A narratíva bizonyos konzisztenciái, csomópontjai kijelölődnek (de nem feltétlenül állandósulnak), mások il-

lékony, cserélhető elemekként elhomályosulnak. A *Verhovina madarai* nyelvének másik fő aktivitása pedig olyan olvasói beállítódást hoz létre, mely a nehezen letapogatható cselekményháló helyett inkább a bravúros szerkezetek észleléséhez, a nyelvbeíródás mikéntjének kérdéséhez irányítja az olvasást.¹¹ A regény olyan beszédhelyzeteket szimulál, melyek – ha analógiát keresünk – leginkább talán az emlékezés természetével hozhatók összefüggésbe: az emlékezés eseményében első sorban ütemtelenül felbukó képek, nyomok csillognak; az elmúlt összefüggések bizonyos részletei élénkek, másokat átformál vagy betemet az emlékezés és emlékezett közé illeszkedő distancia, maga az emlékező esetlegessége.

A színre vitt szcéna bizonyos szegumentumai széttördelednek, és elrejtve őrzi meg őket a szöveg. A szétszórás lesz az önreflexív alakzatok jelenlétének legfontosabb alakítója.

Ebből az aspektusból értelmezhetjük Eronim Mox könyvét, mely feltételezünk szerint a motivikus háló visszatérő eleméből metatextuális és metafikcionális jelentőségre tesz szert. Kiindulópontként rögzíthetjük, hogy a szereplők, a narrátori szólam és a recepció különböző kijelentéseket forgalmaz a Mox-műről, míg az deiktikus utalásokat tesz Verhovina világára. Ez az eljárás a szövegvilág olyan megjelenítését szolgálja, mely a mindenkori átváltozásokban rejlik. Az átváltozás elv érvényesül a regényepizódok lokális kereteiben tematikusan (Nika Karanika gerincében pihenő penge genealógiája; Nika Karanika két halott gyermeket feltámasztó könnyecppjei; a Szent Militzenta attribútumát viselő, tehát háromlábú Nikita), továbbá a regény azon pontjain, ahol a fikció látványosan keresztezi egymással a különböző történeti időket (hibrid, alakuló kulisszákat teremtve), végül pedig a bodori névrepertoár formájában¹², amely töredékesen, roncsoltan, visszhangszerűen idéz meg kultikus alakzatokat. Az átváltozás globális működése az Eronim Mox-mű és a regény relációjában jelölhető ki. Itt is regisztrálható a cserélhetőség effektusa: a Mox-mű mesekönyvként, máskor szakácskönyvként történő változó említése.¹³ A receptkollekció retorikája szétszóródik a regény gasztronómiai rétegzettségében. Az ételek (és elkészítési folyamataik) részletgazdag leírása szövegidegennek hatna a regényben, ha azt nem a „szakácskönyv” háttérbeli jelenlétének alakítotttsága felől olvasnánk. Ezek a részletek mintegy eleve kikülönülnek az elbeszélés diskurzusából így, s kiemelt jelentésképző szerepük nemigen ismerhető félre. Vajon hogyan befolyásolja a narratív szituációt és a szöveg jelfolyamatait egy olyan mű (Eronim Moxé), melynek státusa bizonytalan (szakácskönyv, kinyilatkoztatásokat implikáló szent textus, mesekönyv, hatalomvezetési útmutató), hivatkozások jelöltje, de a regény nem tartalmaz konkrét szöveghegyeket (mondákat, fabulákat, szerkezeteket), legalábbis közvetlenül belőle? Vajon a róla való beszédben, felfedésben az őt magát elrejtőt, de sejtetőt (a *Verhovina madarait*) hagyja megjeleníteni? Vajon Verhovina eleve az Eronim Mox-kódexben „tartózkodik”, Mox műve pedig bele van szórva (szóródva) Verhovina világába (a regény diegetikus terébe), amelyben a Mox-kódex a jövődöléseit keresi?¹⁴ Ez a kérdés a Bodoropus network-jellegének újabb rejtélyét fürkészi. A rejtély összetettsége Anatol

Korkodus halálának vizsgálatával tovább árnyalható. A Jablonska Poljana környékét birtokló Czervensky-klán helyét Anatol Korkodus brigadéros rezsime veszi át, akinek ezáltal birtokába kerül Verhovina kultikus textusa és nyelve (Mox-kódex).¹⁵ A brigadéros „képromboló és könyvégető is egy személyben – átfesteti a rejtélyes szentképet a közmosoda falán, Lorenz Fabritiussal pedig lajstromba véteti a tüzelésre szánt könyveket”,¹⁶ azaz likvidálja a rivális ideológiát és a nyelvek írott archívumát. Korkodushoz írástértelező-praxis – és ebből kifolyólag – komoly megértés-teljesítmény társul: a krízises egyéni és közösségi szituációk interpretálásához Mox művét hívja segítségül, tehát érzékelése a Mox-kódexben őrzött nyomok (szövegemlékezet, átélt helyzetekre vonatkozó emlékképek) hálózatába beíródva nyer értelmet. Vajon hatalmához rendelődhet (legalábbis lehetőségként) a diskurzusalakítás önkényessége, saját érdepreferenciái szerinti rendezése, mikor végül rájön, hogy a kódex vonatkoztatási mezeje nem (csak) az egykor lejegyzett szöveg, hanem a Verhovinán élő emberek tettei, viselkedése, története? Halálában a diskurzusszegés végzete, a beteljesülés dominál? Vagy inkább a Mox-kinyilatkoztatás inadekvát értelmezése, kommunikálása? Vagy saját feljegyző praxisának¹⁷ lelepleződése és egy konkurens hatalmi struktúra bosszúja? Esetleg Korkodus magyarázó és közvetítő funkciója ott leplezi le önmagát, ahol foglyává és áldozatává válik az elbeszélés rendszerének, mely kitörli a leegyszerűsítő-kisajátító interpretációs szándékot; annak eszközét pedig példázattá avatja (áldozat, halott vezető), majd a *táj effektusává* változtatja.¹⁸ Persze fölösleges és igazolhatatlan interpretációs lépés lenne a fenti alternatívák között eleve valamifajta rendezett vagy kizáró viszonylatot feltételezni; sokkal inkább összjátékukban lehet a regény finom önreprezentációs gesztusait felfedezni. Ezen gesztusok egyik legkomplexebb megnyilvánulása (a Mox-kódexszel együttesen) az „N” betű és a „Nikita” név, mely a (félre)olvasás metafikcionális „tükréként” lép be a mű lehetséges önreflexiói közé. „Az N betű azt jelenti, Nikita. Nikita pedig a halál neve” (192). Az „N” disszeminatív–szétjárt–szó természetében összefoglalja és megismétli a regény rejtvénytyszerű kódjait. Az „N” kiáramlik a Mox-kódexből (a kódex tulajdonosa, Korkodus révén), majd belepí Verhovinát: először is a kommunikációs viszonyokban rögzül mint egyfajta tudás (az N, a halál jelének ismerete), időszerkezetben (a halál órája), aztán „belelátódik” mindenbe, és uralni kezdi a regény berendezettségét (N alakú felhő,¹⁹ N forma lebeg Korkodus álmában majd mellkasán); egyfajta inskripcióként mintegy rá van írva Verhovinára: N mintázat a hegyoldal hőmezejében vagy az illemhely falán. Humanizálódik az egyetlen Verhovinán született csodálány alakjában: Nikita – és továbbbrezonál a regényvilág más neveiben is: Damasskin Nikolsky, Hamilcar Nikonuk, Nikon, Nikolina, Nika Karanika (utóbbi esetben ráadásul meg is duplázódik: Karanika). Az N előfordulásaiban összekapcsolja az esetlegességet és az eleve elrendelést – miközben folyton konstituálódik, ráolvasódik a szereplői tudatokban különböző formációkban a létezés egészére, érzéki bizonyosság nem szerezhető róla.²⁰

Jelen írás a regény dinamikus mintázatainak – hangsúlyozottan néhány – az olvasás (mint elidőző jelfejtés) számára delejezően zavarba ejtő, át nem léphető feszültségeit kívánja számba venni; kiinduló olvasási tapasztalatként a hátterek és konnotációk birtoklásának vágya helyett a diskurzusnak való kiszolgáltatottságot tekintve. A *Verhovina madarai* – network-jellege által – alakulásban lévő, permanensen keletkező összefonódások és lezáródások terepeként mutatja fel „önmagát” mint (változásán keresztül zajló) lehetőséget. Abban biztosak lehetünk, hogy a 2011-es könyv módosítja Bodor Ádám első két regényének olvasási tapasztalatát is, előmozdítva a recepciós stratégiák, értelmezési nyelvek versengésének kívánalmát, például a fikció-színrevitel, az önreflexió és önreprezentációs alakulatok vizsgálatának kontextusában.

JEGYZETEK

¹ Elég csak az elbeszélés-szervezés alakíttottságára gondolnunk: a *Sinistra körzet* és a *Verhovina madarai* esetében is a fejezetcímeket a szereplők nevei adják; a döntően E/1-ű narrációt E/3-ű szakítja meg rövidebb szakaszokban; a regények temporális szerkezetét az akronologikus, aszinkronitás és a töredezettség jellemzi. Ha a műalkotások rétegzettségének motivikus aspektusaira koncentrálnak, szembevető tapasztalat lehet például a mostoha-fiú–nevelőapa–iker reláció; a regénykezdő mondatok azonossága („Két héttel azelőtt, hogy...”); a szerzői név két elemének (Bodor; Adam) narrátorrá való aktualizálása; vagy az elbeszélés tempóját irányító bravúros hasonlító szerkezetek jelenléte.

² Jakab-Köves Gyopárka elemzésének egyes tétjei olyan értelmezési mintázathoz társíthatók, melynek figyelme elsősorban az irodalmi mű hatalomkritikai hasznosíthatóságára vonatkozhat. Írásának néhány konklúziója: „Egyáltalán: diktatórikus karhatalmi politikát éppúgy sejtet a besűgások és összekacsintások légköre, mint a pénzvilág könyörtelen tiszteletlenségét a kiszolgáltatott emberekkel szemben. A körvonalazatlan fenyegetettség és kiszolgáltatottság egy teljesen bizonytalan háttérben – ez a regény kevésbé erős pontja. Átirányítja ugyan a tekintetet más látómező felé, még hangsúlyosabbá válik a végnapok aspektusa, de egy konkrétabb hatalomkép bizonyosan jobban sűrítette volna az atmoszférát. A szorongatás légköre ugyanakkor végig érvényes, a kollektív eltussolás visszatérő motívum, az áruslás és a besűgás ebben a közegben nem vált ki szűgyent.”; „A részvét hiánya éppoly szembevető, mint az erkölcsi deficit. Sem az emberi szenvedés, sem a halál nem indítja meg a szereplőket.” (Jakab-Köves Gyopárka: Haláltánc a Jabkinka völgyében. *Hitel*, 2012/7, 118–122.) Lengyel Imre Zsolt – a későbbiekben is idézendő – leleményes észrevétele pedig a regényvilágbeli rivalizáló hatalmakra és a jelenlétükből következő eldöntetlenségekre koncentrált.

³ Például: Király Kinga Júlia: Betolakodók és zárandokok. *Kalligram*, 2012/6, 89–94; Lengyel Imre Zsolt: Távoli hatalmasságok. (Bodor Ádám: *Verhovina madarai*) *Műút*, 2011/030, 60–63; László Emese: „Lassan múltó bánatos napokra”. *Jelenkor*, 2012/2, 207–210.

⁴ Ezen észrevételek közül külön megemlítjük Király Kinga Júlia termékeny nézőpontját, amely (többek között) az apokalipszis mint műfaj felől ad értelmet a regénynek. Az alcímből kiindulva (*Változatok végnapokra*) összeveti a textust az apokaliptikus szöveghagyomány jellemzőivel, beszédmódjával és narrációs technikáival. Az utóbbi közül produktívnak tekinthető az ún. rekapitulációs szö-

vegszervezés, ami változatokként és részben ismétlődő összegzések formájában konstituálja a létrejövő történetet.

⁵ „... hallhatunk püspökről, segédpüspökről, intendáns komisszárról, főrendésznőről, rendésznőről, közegészségügyi és püspöki prokurátorról, kapitányról, brigadérosról, csendbiztosról és alprefektusnőről. Ezek egymáshoz való viszonya rekonstruálhatatlan és ellentmondásos.” In: Távoli hatalmasságok. (Bodor Ádám: Verhovina madarai) *Műút*, 2011/030, 60–63.

⁶ Lengyel Imre Zsolt: *i. m.*

⁷ Igaz, maga a „verhovinai” is nehezen tartható, pontatlan kategória, hiszen a szereplők jelentékeny része nem született Jablonska Poljana környékén, hanem „ide került”; tehát korábbi identitását tekintve éppen inverz szerepet testesít meg: vándor, javítóintézeti növendék, hatalmi hivatalnok, egyházi vezető. Retorikai bennfentessége tehát nem adottság, hanem eljáratítás (az eljáratítás minden nehézségével, törésével, az inadekvát használat kockázatától való félelemmel), miközben „eredeti” nyelvjáték-közösségének sajátosságait is őrzi, disszimulációs törekvései ellenére.

⁸ Adam a szabálysértésre ki is tér figyelmeztetőleg: „Nem Buba, hanem Baba. Zsedu Baba. Még azt sem tudja, hogy hívják. Legalább a rendes nevét tudhatná, ha már vele álmodik” (175).

⁹ A nyom metonimikus természetű logikáját imitáló elbeszélés-szervezés a sokrétű megmutatás szerkezetét terjeszti ki különös összetettséggel a Svantz állatorvos nevét viselő fejezetben. A fejezet szcenírozta *szövevény* néhány elemének számbavételével igyekszünk jellemezni a Bodor-mű polifonikusságát. A szűzsé szerint, Radoj váratlan megbízatást kap. Radoj, korábban gledini javítóintézeti növendék, asszimiláns, korábbi szerepét tekintve idegen, aki ráadásul „állítólag” értett „valamit” a környék kultikus (vagy talán a korábbi hatalmi praxis) nyelvén, a magyaron. Radoj, Adam „cseréje”, aki időnként Klara Burszen kisasszonynak olvas fel magyar nyelvű könyveket. Adam asszimiláns, korábban javítóintézeti növendék, Anatol Korkodus fogadott fia, a regény jelentős részének narrátora. Klara Burszen életét a várakozás ceremóniája hatja át, mióta Aliwanka varrónő megjövendölte neki, „hogy egyszer egy magyar katonatiszt jön érte a hegyeken túlról, hogy nőül vegye, ezért már előre szoktatta a fülét a sok é, ő meg ű betűkhöz, sejtelmes idegen hangzókhoz”. Anatol Korkodus asszimiláns, távoli hatalom küldötte, a Vízfelügyeleti brigád vezetője. Primer tapasztalatunk, hogy a regény felaprózza a figyelmet, a figyelem hézagait pedig „telehinti” nyomokkal, bemozduló jelentéslehetőségekkel, a cselelhetőség effektusaival. Radojt küldetéséről Balwinder (a Vízfelügyeleti brigádnak, tehát Verhovina „legális” hatalmi tömörülésének tagja) értesíti, Pochoriles fogadás kérését előadva, miszerint Ambrozi pópa helyett ma ő utazzon a vendéglőnek kimért pisztrángért Kolinára. Kolina az aktuális hatalmi csoporthoz kapcsolódó szótárban elvileg Nikolina jelölésére szolgál. Ambrozi pópa a kolinai nőtelepre jár gyóntatni és találkozni Svantz (Krantz?) állatorvossal, akitől a pisztrángküldeményt Pochorileshez szállítja, mellesleg. Ambrozi pópa „bizonyos okok miatt” asnap nem utazhat. Radoj, indulása előtt, „tarisznyáját, amelyet pár napja Aliwanka varrónőtől kapott, benne a verseskönyvvél, a fogadó termében egy fogason hagyta”. Bodor elegáns átkötéssel (tipográfiai különválasztott) szakaszban ismerteti Ambrozi pópa távolmaradásának okát, amit egy érkezéssel kapcsol össze, a Damasskin Nikolskyéval. Nikolsky újbóli megjelenése nem identikus ismétlésnek tekinthető. Ennek transzparens jegye a névéhez rendelt funkció átalakulása: egészségügyi prokurátor helyett most püspöki prokurátor. Püspöki prokurátor szereplehetősége garancia az Ambrozi pópával való diskurzus és hierarchia kiépülésére. Nikolsky nevének hangzástapasztalata felidézhető potenciállal bír (Nikolina, Kolina), hasonlóan az idegen percipálásának (az érzékelés pontjait áthelyező) verhovinai módszeréhez. Pochoriles meséli,

„hogy a ruhájából most is, mint egyszer már korábban, olyan savanykás szag áradt, mint aki irodistaként naphosszat egy olyan helyiségben dolgozik, ahol olajkályhával fűtenek”. Ebben az esetben Nikolsky idegenségének ismerőssége ébreszt gyanút Pochorilesben. Verhovinán az egyén gyanakvása szétszóródik, és megsokszorozva verődik vissza a többiek gyanakvásáról. Kolinán Svantz retorikája szintén a gyanakvás hermeneutikáját aktualizálja a Radoj-diskurzusban („Biztos, hogy csak a halakért jöttél?”, „Mert jobb, ha most megmondod, ha lenne valami egyéb ok is.”). Búcsúzáskor derül fény Svantz üzenetközvetítő funkciójára („ha találkozol vele [ti. Ambrozi pópával], föltétlen mondd meg neki, hogy nemrég jártak itt néhányan. Madám Karabiberi a rendészekről, és még valami emberek”). Karabiberi rendőrnő a Korkodus brigadérossal rivális hatalom feje. Ezek után bontakozik ki aprólékosan a korábban is citált „fűrészbeszédrend”, melynek célja a másik beszéd kompromittálható tartalmi elemeinek regisztrálása (és kisajátító felhasználása), hermeneutikai következménye a hiba, elszólás, lelepleződés rizikója. A regény folytonosan készenlétben tartja és szerkezetileg is implikálja a továbbcsózt szó, a hazugság, hamisság lehetőségeit. (Svantz: „Nem ismerem a brigadéroszt”; „Nahát, ilyet. Nem ismerem az illetőt.”; Radoj: „Dehogynem. Tudja maga jól, kiről van szó. Csak nem akar róla beszélni.”; Svantz: „Ne felejtse el a nevét: Madám Karabiberi.”; Radoj: „Nehéz név. Mielőtt elmennék, nem bánnám, ha még néhányszor elismételne.”; Svantz: „Kara-bibe-ri. Hogy tudja, mihez tartsa magát.”) Közben Radoj missziója alatt lezajlott a Nikolsky–Ambrozi megbeszélés, melynek következménye utóbbi likvidálása lehet (erről Pochoriles szövege tudósít, aki Ambrozi funkcióját – kolinai látogatás – Radojra ruházza). A fejezetben ekkor a narrátori horizont pompás bemozdítása megy végbe: tipográfiai elkülönítve két, egymást kölcsönösen erősítő, szennyező diskurzus viszi színre az Ambozi–Nikolsky tárgyalás utolsó pillanatát: „Radoj egy asztal mellett megpillantotta a Damasskin Nikolsky nevű vendéget, vele szemben Ambrozi pópa ült. Hallgattak.”; illetve: „Az egyik asztalnál a sápadt egér külsejű ember ült, a püspöki prokurátor Damasskin Nikolsky, vele szemben Ambrozi pópa. Komoran, kimerült ábrázattal hallgattak.” Mintha a (fel)jelentés műfaji-architektuális kódja érvényesülne a két, ominózus szakaszban (beszédes ebből az aspektusból a (fel)jelentők eltérő beavatottsága, bennfentessége: az egyik Nikolsky nevű vendéget említ, ahol a másik szólam sápadt egér külsejű embert, püspöki prokurátort). A fejezet végén egy további gyanús mozzanatra fókuszálhatunk. A kolinai misszió alatt eltűnt a fogadóból Radoj táskája (benn a magyar nyelvű könyvvél): „Pedig oda akasztottam. Benne volt a könyv is, amiből olvasnom kellene. Hogy ki a fene tehette? Pochoriles csak a vállát vonogatta.” Ezzel az enigmatikus csúsztatással Radoj korábbi funkciója (felolvasás Klara Burszen kisasszonynak) törölés alá helyeződik. Az epizódokat törölő és átértelmező mechanizmusok, az összetett metafora-rendszer, a dinamikus narratív váltások az eldöntetlenségek hálóját termelik ki, a szöveg produktívitásának egyik lényegi effektusaként.

¹⁰ Szendi Nóra: Mesék a hatalomról, amit senki sem látott. *Litera*, http://www.litera.hu/hirek/mesek_a_hatalomrol_amit_senki_sem_latott

¹¹ A mű textúrájának network-jellegére utal hasonló értelemben Láng Zsolt is: „a legmeghökentőbb, hogy az elbeszélte epizódok befejezetlenül érnek véget, elmarad a tárgyhoz kapcsolódó konklúzió... pontosabban a befejezés maga a befejezetlenség”, „a 13 fejezet mindegyike a cselekményen kívüli történetet állít középpontjába, illetve tesz a cselekmény számára hangsúlyossá, egy pontosan meg nem nevezett, le nem írt középpontot”, „Ha idevágó metaforával kellene meghatározást találni, Bodor regénye kinagyított időpillanatok panoptikuma. A szereplők történetekbe fagyott lények. Mint az egerek a Czervensky-féle malmot burkoló jégben. A mulandóság felületi, és nem szerkezeti.

Ami szerkezeti, az a fátum. A mozaik összerakása lesz a történet. Ezért oly sokrétű.”; „Bármiből kiindulhat a kirakós történet, mint ahogy a metaforaként megnevezett panoptikum is tetszőleges irányban körbejárható”. Láng Zsolt: Verhovina madarai. Mi történik?, *Kalligram*, 2012/6.

¹² A különböző „flórájú és faunájú”, eltérő nyelvek nyomait viselő nevekről ír invenciózusan Király Kinga Júlia: „a Nikita név legyőzhetetlent jelent, az Eronim név utalhat Jeromos nevére is, aki a Vulgata megalkotója volt, az Adam jelentheti az Embert, az Anatol név Szent Antal alakjában a szegények védőszentjeként is értelmezhető, természetesen groteszk módon deszakralizálva az eredeti jelentést”. Releváns együttállásokat eredményezhet a Karabiberi név két lehetséges vonatkozásának „összehallása” is (török *karabiber* jelentése 'bors'; olasz *carabinieri* jelentése 'csendőrség').

¹³ „Mert a szakácskönyv csak kisebbik részében tartalmazott ételek készítésére vonatkozó utasításokat, a mezei és kerti növényekből készült fogások receptje után rendszerint egy-egy talányos történet következett Verhovina amúgy is ködös múltjából. Ezekben pedig a szemfüles olvasó számára bölcs útmutatások rejtek nem várt események megértéséhez. Anatol Korkodus, valahányszor élete során szorult helyzetbe került, bezárkózott a szakácskönyvvel a vízfelügyeleti brigád irodájába, ahonnan órák elteltével, ha nem éppen másnap reggel, megkönnyebbülten bújt elő.” (98)

¹⁴ A regény végéről Adam megállapítását citálhatjuk: „mélyén, a tövises kökényágak árnyékában Nika Karanika áll, csukott ablaka mögött. [...] Nika Karanika nyelve Eronim Mox szakácskönyvéből. Mese a nyál ízéről. A didergő Fabritiusról, Damasskin Nikolsky surranó rókáiról, a kalácsról és a borrról, Anatol Korkodus brigadérosról, aki az örökkévalóság kék vizeiben ázik, a ködlő Paltinsky réten. Mese a selyem seregélyekről, az égbolton tündöklő gyöngyházfényű n betűkről, az örök alkonyatban derengő végnapokról.” (237)

¹⁵ „Eronim Mox szakácskönyve, ez volt a könyv címe. A loboncos hajú, fiatalabb ember kinyitotta, és mivel benne a betűk nyomban világítani kezdtek, lassan az ágy szélére ereszkedett, és egész éjszakán át olvasott. Hajnalban Balwinder talált rá, kimerülten dideregve, hogy erre a ház valamennyi csempékáthájában sietve tüzet rakott.” (67)

¹⁶ Király Kinga Júlia: *i. m.*

¹⁷ „Halála estéjén Korkodus elkészíti testamentumát: „közben egy füzetbe, amely addig sárguló lapokkal üresen hevert az éjjeliszekrényén, nagy kerek betűkkel írni kezdett. Bal kézzel, mivel jobb keze még a vizes borogatás alatt is púposra dagadt. Akkor hagyta abba, amikor két és fél órával később – nagyjából ennyi kell ahhoz, hogy a fiatal tengerimalac folyamatos öntözgetés mellett ropogásra süljön – megterítettem és tálaltam neki.” (148); A testamentumra bukkanó Balwinder szövege: „Fontoskodó képpel belelapozott, és amikor kezdte fölfogni, hogy a sebtében rótt kusza, gyerekesen fontoskodó, nagybetűs sorok miről szólnak, már csukta is össze, és visszadobta az asztalra. [...] Hol vagyunk mi már ettől!” (149).

¹⁸ Korkodus nyughelye a kettes számú hóforrás. A víz rendhagyó összetétele megőrzi, „bebalzsamozza” a brigadéros testét, ugyanakkor meg is fosztja azonosságától (a hajára és szakállára üledő kék sókristályok miatt), és megszünteti a megkülönböztetés horizontjának lehetőségét (az idegen tekintet hínárként érzékeli).

¹⁹ A számtalan példa közül az N alakú felhőt leíró részletet idézzük: „Úgy van. Alighogy a lajosok elmentek, a völgy fölé a Medwaya ormai felől egy n alakú felhő érkezett. Pont olyan, mint amelyet megálmodtam. Abból hull ilyen szépen. Azt nem láttam. És ha nem haragszik, még sosem láttam n alakú felhőt, én el sem bírom elképzelni, hogy egy n alakú felhő milyen lehet. Hát olyan, mint

egy nagy, égre vetülő, rojtos n betű. Azt jelenti: Nikita. Nikita az Eronim Mox meséskönyvében és egész Verhovinán a halál neve.” (145)

²⁰ Példa a véletlenszerűség, félreolvasás és stabilizálhatatlanság eseményére a vizuális észlelés illetve névadás kontextusaiban: „Hogy figyeljem csak meg a lábnyomait a havas lejtőn: ahogy a meredeken hol jobbra, hol balra oldalazva közelednek, megannyi, végtelen füzérbe fonódó n betű. Az n betű azt jelenti, Nikita. Nikita pedig a halál neve. Anatol Korkodus is ezt a jelet látta, mielőtt végeztek vele. Nézem a napsütötte, behavazott hegyoldalt, a meredeken z alakban oldalazó, ereszkedő lábnyomokat. Ha nagyon akarom, ha kicsit rézsút tartom a fejem, lehetnek éppenséggel akár egymás után sorakozó n betűk. De akkor is, most mi akar ez lenni.” (192) Danczura, miután világra hozta a verhovinai csodalényt: „És hogy ez a Danczura. Úgy hordta ki, hogy egész idő alatt meg se mukkant, közben kifényesedett a haja, mint a gesztenye héja, képe kisimult, eltűnt róla minden bibircsók és pörse-nés, a szeme kék gyöngy. Egyébként üdvözlő, mindössze annyit akart mondani, hogy itt ma valami Nikitáról hallott minket beszélni, szép név, megtetszett neki. Úgy gondolta, ha fiú, ha leány, legyen a baba neve Nikita.” (208)